

»Goethe mi je danes pokazal dve nenavadno znameniti pesnitvi, obe po svoji tendenci v visoki meri нравni, v posameznih motivih pa tako brez slehernega zadržka prirodni in resnični, da jih svet običajno imenuje nenravne, zaradi česar jih je tudi obdržal v tajnosti in ni mislil na njuno priobčitev.

„Če bi mogla postati duh in višja izobrazba,“ je dejal, „splošna dobrina, tedaj bi pesnik imel lahak posel; mogel bi biti zmerom resničen in ne bi se mu bilo treba bati povedati najboljšega. Tako pa se mora zadrževati zmerom na nekem določenem nivoju; pomisliti mora, da pridejo njegova dela v roke mešanega sveta, in zato ima vzrok, da se pazi, da ne daje večini dobrih ljudi pohujšanja s preveliko odkritostjo...“

Sreda, 25. februarja 1824.

Eckermann: »Pogovori z Goethejem«

1

»Kontrolor Škrobar« je po mojem mišljenju roman, ki zasluži vse večjo pozornost, kot mu jo je doslej posvečala naša književna kritika in historija. Prvič je to eden izmed redkih slovenskih romanov v pravem pomenu te leposlovne zvrsti; in drugič ima, če že ne v oblikovnem smislu, pa vsekakor v karakterju naslovnega junaka izvorne elemente, ki so človeško in tipološko zanimivi in ki pomenijo kot vsota razširitev in obogatitev galerije karakternih likov naše književnosti.

Kraigher pravi v opombah k drugi izdaji »Kontrolorja Škrobarja« iz leta 1950 o naslovnem junaku, da je »skombiniran tip za reprezentanta nacionalne mlačnosti, strahopetnosti pred nasilnim in surovim Nemcem in nemškutarjem, skoraj bolestone, podedovane in vedno znova sugerirane ali vtepane nesposobnosti za pogumen naroden odpor...« Nekoliko preje pa pravi istotam, da je »Kontrolor Škrobar« pravzaprav ljubezenski roman, čeprav je »...tako zelo in v taki meri prepleten s političnimi prizori in izčrpnimi razmotrivanji, da je popolnoma jasno: težišče leži v političnem delu in ne v ljubezenskem...«

Čemu je potemtakem Kraigher napisal ljubezenski roman in ne političnega? To nam skuša avtor takole razložiti: »...Bralci naših knjig so bili skoraj izključno inteligenčni in polintelligenčni sloji — in ti so imeli političnih neprijetnosti že v vsakdanjem življenju in v dnevnem časopisju toliko, da so bili siti politike... in da so želeli v literarnem branju odpočiti si od politike...« Iz tega, za avtorja Kraigherjevega kova, ki je bil obenem intimen Cankarjev prijatelj, dokaj kurioznega razloga da je torej Kraigher napisal ljubezenski roman, ki naj bi bralca prav po tej svoji plati pritegnil, pri čemer je romanu kakor mimogrede pritaknil obilo političnih prizorov in razmotrivanj, kar je bil, kot trdi sam po skoraj štiridesetih letih, pravzaprav njegov glavni namen, ko se je lotil pisanja svojega romana?

V svojih opombah Kraigher svojega junaka še natančneje označuje. »...Škrobar sam je portret samo do neke meje. Z njim sem se,« tako pravi avtor,

»ker sem pisal v prvi osebi, mnogokrat čez mejo identificiral, namenoma identificiral; se pravi: s tem identificiranjem sem hotel sam model razbremeniti...«

»Model«, ki ga je imel Kraigher pred seboj, ko je zasnoval svoj roman, torej neka konkretna oseba, ki je služila avtorju kot podlaga za njegovega naslovnega junaka, je bil potemtakem neki specialni karakter, tip slovenskega političnega omahljivca na narodnostno ogroženem ozemlju slovenske Štajerske. S tem tipom ali karakterjem se je avtor, ker je pisal roman v prvi osebi, mnogokrat namenoma in tudi čez mejo identificiral, da bi s tem identificiranjem svoj model razbremenil. Iz tega bi sledilo, da se je Kraigher s svojim junakom mnogokrat identificiral iz dveh zelo različnih razlogov in sicer, prvič, ker je pisal roman v prvi osebi, in, drugič, ker je hotel s tem identificiranjem sam model razbremeniti.

V svojih opombah pravi nadalje Kraigher o Arnoštu Škrobarju: »...Razen tega so še druge primesi v njem. V življenju je bil pošten, pokončen in ponosen človek, ki se je zavedal, da ljudje ne vidijo v njem vsega Škrobarja, komaj košček Arnošta — in da je kot na odru nosilec težke, pretežke vloge — kakor v »Hamletu« nosilec vloge kralja Klavdija, ki je zastupil in umoril svojega brata ter oskrnil njegovo zakonsko posteljo...«

Roman »Kontrolor Škrobar« je po svoji politični plati napisan kot obsodba političnega omahljivstva in narodnostne neznačajnosti. Arnošt Škrobar je orisan kot političen in naroden strahopetnež, ki pri usodni preizkušnji, pri volitvah, sramotno izda narodno stvar. O tem Škrobarju bi Kraigher ne mogel zapisati, da je bil »...v življenju pošten, pokončen in ponosen človek...« in z njim se očitno avtor tudi ni identificiral in tudi ni mogel identificirati, saj je svoj roman napisal in izdal kot moralno obsodbo takega »škrobarstva«, kar je bilo v letu 1914 tik pred začetkom prve svetovne vojne že samo po sebi izredno pogumno dejanje. Poleg tega je Kraigher živel takrat v Slovenskih goricah kot samostojen zdravnik, medtem ko je naslovni junak cesarsko kraljevi davčni uradnik, torej v odvisnosti od državne oblasti, kar avtor tudi psihološko pravilno uporabi za človeško umevanje in tolmačenje Škrobarjeve politične in narodne omahljivosti.

Kraigher zaključuje svoj roman v prvi izdaji iz leta 1914 z odstavkom, ki ga je pri drugi izdaji iz leta 1950 uporabil v nekoliko izpremenjeni obliki kot uvod k svojim opombam, v romanu samem pa ga je izpustil. Začetek tega odstavka iz prve izdaje je naslednji: »Arnošt Škrobar ni pisal dnevnika za javnost. Ni ga pisal za naše ljudstvo, za naš mili narod, in ne za njega nadebudni cvet — za mladino. Živel je zase, ne za javnost. Po svojih nagnjenjih si je izbiral ženske. Zase je iskal užitek.* Poznal je plemenitost in dostojnost in sposobnost... kdo more kaj zato, če ga je vleko — v blato?...«

V uvodu k opombam druge izdaje uporablja avtor isti odstavek v naslednji inačici: »Arnošt Škrobar ni pisal dnevnika za javnost. Ko ga je pisal, ni mislil na preprosto ljudstvo, na naš mili narod in ne na njega nadebudni cvet — na mladino. Javnosti se je bal, pred politiko ga je bilo strah. V uradu in v gostilnici in na cesti, povsod je čutil strahotno moč nemških in nemškutarskih oblastnikov...«*

V prvi izdaji romana je iz navedenega odstavka jasno razviden avtorjev poudarek erotične plati Arnoštovega življenja in karakterja, ki je pri istem

* Podčrtal avtor te študije.

odstavku iz druge izdaje povsem odpadel. Namesto njega poudarja avtor v drugi izdaji pri Škrobarju njegovo politično in narodnostno plat, ki v prvi izdaji v tem uvodnem odstavku sploh ne pride do izraza. Iz tega sklepam, da je hotel avtor pri drugi izdaji prenesti vsaj v svojih opombah težišče svojega romana na narodnostno in politično plat, čeprav priznava, da je »Škrobar« vendarle ljubezenski roman, a iz zaključka prve izdaje bi se dalo sklepati, da je celo *predosem* ljubezenski roman, kar bi avtor pri drugi izdaji rad nekako zabil.

Če se prav spominjam, sem »Kontrolorja Škrobarja« prvokrat, če že ne vsega, pa vsaj deloma prebral pred svojim dvajsetim letom. Naslovna oseba mi je ostala v spominu izključno kot ljubezenski junak, na vse, kar se količikaj tiče narodnostnih in političnih vprašanj, sem bil popolnoma pozabil.

Potem nisem imel dela vse do izida druge izdaje leta 1950 več v rokah. Ko sem ga tedaj ponovno prebral, je roman name močno deloval po svoji iskrenosti, svežosti in neposrednosti, ki mu jih tudi doba skoraj štiridesetih let ni mogla izbrisati. Ponudil sem se takratnemu uredniku tržaških »Razgledov«, da mu o romanu napišem študijo, vendar mi je namen zaradi drugega neodložljivega dela padel v vodo. Vendar sem se s »Kontrolorjem Škrobarjem« tudi naprej v duhu ukvarjal, pri čemer sem v svoje začudenje opazal, da so se mi prav kakor po prvem branju pred mnogimi leti začele izgubljeni podrobnosti zlasti z narodnopolitičnega področja, medtem ko mi je naslovni junak Arnošt Škrobar zmerom bolj rasel v izrazit in svojevrsten človeški lik ali karakter. Toda ne Arnošt Škrobar kot politični neznačajnejš in omahljivec, marveč Arnošt Škrobar kot svojevrsten ljubezenski junak, kot neka posebna zvrst ali inačica *slovenskega ljubimca par excellence*.

2

Lojz Kraigher je napisal svoj roman v prvi osebi kot dnevnik cesarsko kraljevega davčnega kontrolorja Arnošta Škrobarja, ki pravi o sebi: »Uradnik sem.« In nato: »Kdo se bo čudil, če nisem posebno navdušen naroden vojščak in se rajši brigam za prijetnejše in zabavnejše reči?...« »Naj se kavsajo med seboj, ti se pa drži luteranske vere:

„Piti, ljubiti, peti —
to se pravi živeti!“«

Ali pa: »Užitek je moj kralj. Živio kralj!« In pozneje: »Politike se boj kot „hud'ga vruga!“ Napravi se rajši malo neumnega, zamahni ž roko in zapoj: Piti, ljubiti, peti — to se pravi živeti...« »Moj ideal je don Juan.« In tako dalje.

Razumljivo je, da bo pri dnevniku, ki ga piše te vrste junak, ljubezenska, erotična plat po intenziteti doživljanja neprimerno bolj sugestivna od narodnostno politične, saj Kraigher sam priznava, da se je njegov junak politike bal in da je bežal pred njo. In prav zaradi tega se ti morda ne zdi Arnoštov samomor kot posledica obupa zaradi njegovega narodnega izdajstva povsem prepričljiv, ker si med branjem romana, v katerem se sicer res izprepletajo ljubezenske dogodivščine s političnimi dogodki in razmotrivanji, vendarle bolj živel s Škrobarjem kot ljubimcem kot pa z Arnoštom kot političnim omahljivcem.

Ljubezen in politika sta za leposlovno delo dva zelo raznorodna motiva, ki sta sama po sebi vredna literarne obdelave. Vprašanje je samo, če si je Kraigher izbral, da bi uspešno združil oba motiva, primerno literarno zvrst, namreč roman v prvi osebi in v obliki dnevnika naslovnega junaka. In če ne velja tudi za ta roman podoben očitek, kot ga je izrazil Napoleon Goetheju na račun njegovega »Wertherja«, češ da ne gre združevati v istem delu dva tako pomembna in raznorodna motiva, kakršna sta nesrečna ljubezen in užaljena čast? (Očitek se očitno nanaša na prvo izdajo »Wertherja«, po kateri je bil verjetno napravljen francoski prevod; v poznejših izdajah tega izprepletanja obeh motivov ni več.)

Zdi se mi, da bi moral biti roman, ki bi hotel enakovredno združevati motiva, kakršna sta ljubezen in politika, pisan objektivno, v tretji osebi in z veliko avtorjevo neprizadetostjo, postavim za primer Stendhalov roman »Rdeče in črno« ali Tolstojevo »Vojno in mir«. Kraigher pa pravi sam, da se je prav zato, ker je pisal »Škrobarja« v prvi osebi, sam z naslovnim junakom pogostoma celo preko meje identificiral. In ta junak nima povrh vsega nikakih političnih ambicij, je torej v političnem in narodnostnem boju povsem negativno prizadet, s čimer je tudi že znatno zmanjšano bralčevo zanimanje za politična in narodnostna vprašanja, ki se jih junak po svojem notranjem bistvu otepa.

Vse drugače aktiven je Škrobar kot ljubezenski junak. Če je hotel Kraigher prvotno zares napisati predvsem narodno političen roman, življenjepis narodnega mlačneža in omahljivca, potem si je pač za dosego tega cilja izbral ne le kaj neprimerno zvrst romana v obliki dnevnika, marveč tudi kar najmanj prikladnega nosilca te vloge, namreč svojevrstno, slovensko zvrst ljubezenskega junaka *par excellence*. Kar se prvega tiče, namreč pisanja romana v prvi osebi, je skoraj nepremostljiva težava že v tem, da si je težko zamisliti avtorja, ki bi zmožgal na štiri ali celo šest sto straneh izpovedovati misli, čustva in dejanja nekoga, ki je povsem nasproten avtorjevemu idejnemu, čustvenemu in političnemu nastrojenju. V tem oziru si je Kraigher pomagal tako, da je dal izgovoriti svoje nazore, ki se tičejo političnih in narodnostnih vprašanj, Škrobarjevimi znanecem in prijateljem (na primer dr. Rupniku). Tam, kjer se Kraigher s svojim junakom resnično identificira in kjer je tudi najbolj sugestiven in, dejal bi, avtentičen — je področje ljubezenskega, erotičnega izživljanja.

Zakaj je potemtakem Kraigher pisal svoj roman v prvi osebi, v obliki dnevnika? Kajti če si je Kraigher iskal to literarno zvrst, je moral imeti po mojem mišljenju za to če že ne povsem zavesten, pa vsaj nekakšen podzavesten razlog. Sam pravi v svojih opombah, da je hotel s tem, da se je v svojem romanu mnogokrat celo preko meje identificiral s svojim junakom, razbremeniti sam model. S čim ga je pravzaprav skušal razbremeniti? S tem, da ga je prikazal kot narodnega omahljivca in neznačajneža, gotovo ne. S čim torej? Po vsej priliki s tem, da ga je prikazal kot svojevrstnega ljubezenskega junaka.

Bistvo in začetek slehernega pisateljevanja je samoizpovedovanje. Zato ni čudno, da začenja večina pisateljev svoje pisateljsko pot z liriko ali vsaj z liričnimi, samoizpovednimi črticami, ki so pisane zvečine v prvi osebi. Kraigher si je izbral za svoj roman samoizpovedno zvrst, za model junaka, ki se izpoveduje, pa narodnega mlačneža in omahljivca, torej tip človeka, ki

je bil vsemu Kraigherjevemu pojmovanju in delovanju povsem nasproten, seveda, kar se politične plati tiče. Tak junak služi lahko avtorju kot izvrsten *alibi*, da vtihotapi vanj marsikaj svojega, svoje izkušnje in doživetja, ki so se v občutljivem avtorjevem organizmu v teku let nabrala in ki silijo zdaj silovito k izpovedi. Tak model in junak nudita lahko avtorju odlično prilžnost za lastno *notranjo razbremenitev*; tako da je avtor s svojo samoizpovedjo prav toliko razbremenil svoj model, kot je ta model razbremenil s svojim avtorju nasprotnim političnim prepričanjem pisateljveo težnjo po samoizpovedi. Dokaz za uspešnost takega literarnega postopka vidim v tem, da skoraj noben kritik ali literarni historik ne opazi te obojestranske razbremenitve prej ko po desetletjih ali stoletjih (na primer pri Stendhalu).

Torej: po mojem mišljenju je služil Kraigherju politični omahljivec Škrobar za plašč, da je zanj skril svoje erotične izkušnje in nazore, s katerimi je v zameno razbremenil nesrečnega narodnega mlačneža Arnošta Škrobarja. Vzemimo za primer, da bi bil avtor napisal »Škrobarja« izključno kot ljubezenski roman — in to kar v samoizpovedni obliki dnevnika. V dobi, ko je bila slovenskemu moralistično zlaganemu pilharju Cankarjeva »Hiša Marije Pomočnice« izvor pohujšanja in je bil njen svetniški avtor obtožen pornografstva, bi bili Kraigherja najbrž križali. Če pa bi bil Kraigher napisal »Škrobarja« izključno kot političen roman, kot obsodbo narodnega omahljivstva spričo prepotentnosti nemštva in nemškutarstva, bi bil po vsej priliki zapadel — kot na primer avtor »Gospodina Franja« Maselj-Podlimbarski — avstrijski cenzuri in ječi. S tem, da je Kraigher v svojem romanu obsodil Škrobarjevo politično in narodno omahljivstvo, je imel pred slovenskim zlaganim puritanstvom zadovoljiv *alibi*. In s tem, da je »Kontrolor Škrobar« predvsem ljubezenski roman, se je avtor vsaj načelno zavaroval pred avstrijsko cenzuro. Mogoče je, da Kraigher sam ni mislil na ta dvojni *alibi*, ko je pisal svoj roman. Vendar ga je *tako* napisal, kar izpričuje prav tako Kraigherjevo iznajdljivost kot njegovo tenkoslušnost za »balance of power«. Avtor je s »Kontrolorjem Škrobarjem« napravil pogumno dejanje na obe plati: nasproti slovenski moralni ozkosrčnosti in nasproti strupeni in bedasti avstrijski cenzuri. Zadel je torej dve muhi na en mah in napravil s tem poizkus literarnega *hibridstva*, ki mu je za čuda dobro uspel.

5

Ko sem se ob tej študiji intenzivneje ukvarjal s Kraigherjevim literarnim opusom, se mi je bolj in bolj utrjeval vtis, da je Kraigher kljub temu, da je zdravnik in kot tak izrazit intelektualec, kot pisatelj vendarle predvsem instinktiven in intuitiven oblikovalec. Zlasti pri »Kontrolorju Škrobarju« imam občutek, da se je Kraigherju roman v teku pisanja takorekoč pod peresom razrasel v nekaj različnega, celo pomembnejšega, kot je avtor prvotno nameraval. Če je bil njegov prvotni namen, napisati življenjepis političnega in narodnega omahljivca in temu tipu pridati v njegovo razbremenitev samo nekaj individualnih, iz lastne izkušnje črpanih erotičnih potez in izkušenj, potem je treba priznati, da mu ta namen ni v tem smislu uspel. Kajti Arnošt Škrobar je veliko več kot tip narodnega mlačneža in omahljivca, je izrazit in svojevrsten karakter slovenskega ljubimca, erotika, ki se v ozkih provincialnih, narodnostno in politično izpremešanih razmerah bori za uveljavljenje svojega specifičnega življenjskega stila.

Dolgo je veljal »Kontrolor Škrobar« v naši literarni zgodovini kot primer slovenskega naturalističnega romana in Kraigher kot reprezentant slovenskega naturalizma. Naturalizem, tu mislim predvsem na francoskega, ima svoj specifični stil, svoj poseben način opisovanja in prikazovanja življenja in njegovih pojavov, a poleg tega, vsaj v večini primerov, tudi svojo specifično in izrazito vsebino. V »Kontrolorju Škrobarju« nista ne stil ne način opisovanja naturalistična, saj ga že sama samoizpovedna oblika malone *a priori* izključuje. Pri »Škrobarju« ne najdeš nadrobnih zunanjih opisov oseb in predmetov, ne najdeš tiste osebne neprizadetosti in objektivistične pedanterije, ki sta tako ljubi pravim naturalistom. Kraigherjev stil je impulziven, živčen, napetost vzbujajoč, kdaj pa kdaj meditativen. Kraigher — Škrobar v svojem dnevniku ljudi bolj skicira kot veristično opisuje, podaja svojo impresijo o njih, in čeprav so te slike po navadi žive in plastične, boš vendarle čutil, kako še zmerom visijo na pripovedovalčevi popkovini, prejemajo skozi njo svoj življenjski impulz in svoj *raison d'être*. Naše literarne historike je gotovo zapeljala v zmotno domnevo o Kraigherjevem naturalizmu njegova izbira snovi, namreč prevladovanje erotičnega v »Kontrolorju Škrobarju«. Torej vsebina in ne oblika.

Ta navidezni argument za Kraigherjev naturalizem si je vredno pobliže ogledati. Res je, da spada med vsebinske komponente naturalizma poleg vpliva dednosti in okolja tudi posebno poudarjanje erotičnega, ali — pravilneje — spolnosti. Vpliv dednosti igra v »Kontrolorju Škrobarju« minimalno vlogo, če se ne motim, omenja zdravnik Kraigher dednostne vplive samo pri Tilikini bolezni. Močnejše se odraža v romanu vpliv družbenega okolja, vendar ne v smislu naturalistov, ki jim je okolje isto kot usodnost. Pri Kraigherju podlegajo vplivu okolja nekateri bolj, drugi manj, nekateri pa toliko kot nič, na primer učitelj Sever ali doktor Rupnik. Torej je vpliv okolja orisan povsem realistično.

»Kontrolor Škrobar« je, kot pravi avtor sam, ljubezenski roman. Toda ljubezenski romani so tudi romantični »Werther«, realistična »Ana Karenina«, klasična »Manon Lescaut« ali Laclosova »Nevarna ljubimkanja«. S tem, da je Kraigher s »Škrobarjem« napisal ljubezenski roman, še ni naturalist. Pri naturalistih igra spolnost (in ne erotika) eno izmed vodilnih vlog v njihovem filozofskem pogledu na svet. Tak je njihov pogled na celokupno življenje. Spolnost jim pomeni podobno kot dednost ali *milieu* neko življenjsko konstanto, ki ji je človek usodno podvržen. Kraigher prikazuje v svojem romanu célo galerijo moških tipov in karakterjev in le pri malokaterem izmed njih igra spolnost sploh kakršno koli vlogo. Usodna ni za nikogar izmed njih, niti za ženske ne, razen za Arnošta Škrobarja samega, ki piše svoj zasebni dnevnik. Toda tega dnevnika ne piše kontrolor Škrobar (in njegov avtor Lojz Kraigher) po vzgledu naturalistov osebno neprizadeto in objektivistično odmaknjeno, marveč živo, impulzivno, osebno prizadeto, kdaj ironično, kdaj melanholično ali celo sentimentalno. Kajti pisec dnevnika ni znanstveno neoseben naturalistični pisatelj, marveč živ, krvav in osebno prizadet erotik, ljubimec ali erotoman, ki je osebno in ne znanstveno ali svetovnonazorsko ves prežet z erotiko, z erotomanijo in, če hočete, tudi s spolnostjo.

Potemtakem spada lik kontrolorja Škrobarja v kategorijo izrazitih ljubimcev in erotomanov, kakršni so don Juan (Škrobar pravi: »Moj ideal je don Juan!«), Casanova, kakršen se sam opisuje v svojih memoarih, Gösta Berling ali pa tudi velike ljubimke, kot so gospa Bovaryjeva, Ana Karenina

ali Marija Grubbe. Vsa dela o don Juanu od Molinovega, Molièrovega, Mozartovega pa tja do Puškinovega ali Grabbejevega so daleč od slehernega naturalizma. Izprehajajo se od klasike do romantike tako po svojem stilu kot po svoji vsebini. »Ana Karenina« je vsebinsko in stilno realističen roman. »Gospa Bovaryjeva« je po vsebini realistično delo, pač pa uporablja Flaubert stilno naturalistične prijeme v nadrobnih opisih zunanjih oseb, interieurjev, oblačil in drugega podobnega. Takih opisov se Kraigher v svojem »Kontrolorju Škrobarju« nikjer ne poslužuje. Zato bi pravzaprav ne smel pasti »očitek« naturalizma (značilno za našo ozkogrudnost je dejstvo, da se je pri nas smatrala literarno historična označba naturalizma kot očitek, več še, kot psovka!) ne na avtorjev stil niti na vsebino njegovega romana, marveč — logično — na junaka Škrobarja samega, ki je po svojem karakterju ljubimec ali erotoman, kar bi bil kajpada povsem isti nesmisel, kot če bi očitali literarnim likom don Juana, Göste Berlinga ali Ane Karenine, da so — naturalisti, ker je bila erotika »leitmotiv« njihovega življenja!

4

»Kontrolor Škrobar« je ohranil tudi še po štiridesetih letih svojo literarno virulentnost, kar je že precejšnja preizkusna doba. Kot bi se dalo sklepati iz opomb k drugi izdaji, je avtor (in z njim še marsikdo) mišljenja, da tiči ta življenjskost romana v njegovi idejno politični plati. Sam sodim, da je to mišljenje zmotno. Ne samo, da nam je takratna narodno politična problematika danes že precej odmaknjena in da ima za nas predvsem še politično historičen pomen. Sam naslovni junak romana je, kot rečeno, politično povsem pasiven in vse, kar se okrog njega političnega dogaja, ima povsem provincialen značaj. Za Škrobarja so politika, narodnostni boji in sleherna ambicija v tej smeri v nasprotju s kakim Julienom Sorelom v romanu »Rdeče in črno« nekaj nezaželenega, tujega in osovražena. Politiki in narodnostnim bojem je izročeno na milost in nemilost in če bi bilo otepanje z njima jedro romana in Arnoštovega karakterja, potem bi se nam moral zdeti Škrobar smešen, komičen in avtor bi bil moral napisati humorističen roman ali pa farso po Cankarjevem zgledu. Toda v nasprotju s tem nas Škrobarjeva usoda pritegne, zagrabi in osvoji, tako da nas njegov žalostni konec pretrese in nam ga je, ko izvrši samomor, celo žal.

Kraigherju se je namreč posrečilo, da nas s sugestivnostjo svojega pripovedovanja zainteresira za usodo svojega junaka, in prav v tej sugestivnosti tiči nemajhna moč pisatelja Kraigherja. V svojih opombah k drugi izdaji pravi avtor, da je bil Škrobar osebno pošten, pokončen in ponosen človek, še več, avtorju je njegov junak tako pri srcu, da poišče celo zagovor za njegovo narodno izdajstvo pri volitvah, ko pravi: »Arnošt Škrobar pa nazadnje ni bil tako strašno velik grešnik. Drugi razred pri jedrških volitvah bi bil vseeno propadel, četudi bi bil Škrobar s svojima dvema glasovoma volil slovensko listo. Izdajstvo ga je tako zelo potrlo, ker je bila njegova narodna zavednost v bistvu in v resnici dovolj velika, v srcu zakoreninjena. Ker si svojega izdajstva ni mogel odpustiti, je segel po orožju in strmoglavil v samomor...« Toda izdajstvo je izdajstvo in čitatelj ga Škrobarju gotovo ne bi odpustil, ne glede na važnost ali nevažnost njegovih dveh glasov, če bi nam Škrobar ne postal med prebiranjem romana človeško blizek in še več, simpatičen.

To, da nam ume Kraigher svojega junaka tako človeško približati in nas zavzeti zanj, da nam postane simpatičen in da sočustvujemo z njim, smatram za največjo odliko njegovega romana. S kakšnimi sredstvi doseže avtor ta učinek? Arnošt Škrobar, ki piše svoj dnevnik, je proti samemu sebi popolnoma iskren. Sleherno hinavčenje in olepšavanje njegovih dejanj mu je tuje. Rajši svoja dejanja v samoobtožbi pogršuje, kot da bi se skušal izvijati pred odgovornostjo z opravičevanjem. Za iskrenost nasproti samemu sebi pa sta potrebna pogum in poštenost. Zato ima Kraigher vendarle v bistvu prav, ko pravi o svojem junaku, da je bil v življenju pošten, pokončen in ponosen človek.

Škrobar se dela v svojem dnevniku celo hujšega cinika, kot je v resnici. Nekje pravi na primer (v I. izdaji, str. 11): »... Nekaj se je vzbudilo v meni in klicalo po užitku... in ta je bil pri ženski. A brigala me ni oseba, ženska sama mi je bila precej postranska reč — bilo mi je za greh.« (V II. izdaji so ta in podobni odstavki precej omiljeni, da ne rečem: zvodeneli.) Ali (I., str. 11): »... Ugodna priložnost me je združila s Fani... Ptičica je bila navihana, a vjela se je tako imenitno, da sem bil že takrat ponosen na svoj donjuanski talent...« Mislim, da je Kraigher po krivici omiljeval, retuširal in brisal marsikaterga od teh in podobnih odstavkov, kajti prav iz takih in podobnih Škrobarjevih izjav, ki so v nasprotju z vsem njegovim resničnim dejanjem, ki je po svojem bistvu služba ženski, nam zraste polagoma Škrobarjev simpatični karakter, karakter erotomana in ljubimca *par excellence*. Tako izpremeni na primer avtor stavek iz I. izdaje (str. 18): »Tako sem hodil s temi lepimi* spomini proti Sv. Jedrti, a poti ni hotelo biti konca...« V II. izdaji (str. 14) v njegovo nasprotje: »Tako sem hodil s temi zoprnimi* spomini, ki so mi mučno in nelepo težili vest,* proti Sv. Jedrti...« s čimer doseže prav nasprotno, kar je želel: Škrobar, simpatični, lahkomišelni samec, ki je dosegel »Kristusova leta« in ki je tako svež in pogumen v svoji iskrenosti, nam postane za trenutek neiskren in nesimpatičen moralist — svetohlinec. Táka in takó retuširana mesta niso v stilu Škrobarjevega dnevnika, ki izpoveduje v njem svojo findsesièesko filozofijo, ko na primer pravi (I., str. 59; II., str. 40): »Zmajevala je z glavo nad menoj in se mi smehljala materinsko. Saj mi ni verjela.* A zamerila mi ni laži, kot je ne zameriš otroku, ki se ti zlaže in vendar misli, da je povedal resnico... Filipina je gledala name kot na velikega otroka,* naivnega in igravega,* brez resnosti in močatosti,* ki živi trenutku in površnosti in muhavosti in ne misli na včeraj in ne računi na jutri... Res sem človek momenta, brez ciljev in brez programov, če ni fatalizem* program. Živi, kakor ti pride:* in vzemi, kar dosežeš!...« In dalje: »In ker je fatalist resnično kot otrok,* ki ga žene burja po cesti in se niti ne spomni, da bi se postavil v bran,* zato izgleda tako naivno neroden in usmiljenja vreden, da bi se iztegnila roka sama od sebe in ga prijela pod pazduho ter ga spremila skozi življenje.«

Škrobar se smatra kot ljubimec za strahovitega ženskarja in falota. »Ker otrok nisem.* O, kaj bi tajil — falot sem, grand-falot, da si ga lahko iščete podobnega! Moj ideal je don Juan.« (I., str. 32; II., str. 23.) Istotam se obtožuje: »Nobenega globljega čustva ni v meni (v II. izdaji dodaja Kraigher

* Podčrtal avtor te študije.

olepšujoče: »se mi zdi«). Po vrhu plavam, hladno in trezno in prežim za plenom, kot lovec za divjačino...«

Obe gornji izjavi sta si očitvidno v nasprotju in vendar sta obe popolnoma iskreni in resnično doživljeni. Kajti Škrobar je čustven zanesenjak, ki meditira, kakor mu narekuje ta trenutek in srce. Zdaj se čuti otroka, ki se zateka k ženski kot k materinemu krilu, zdaj spet kot falota in donjuanskega zapeljivca, ki preži na svoj plen. Kdaj vidi v sebi nesramnega pohotneža, kdaj sentimentalnega oboževalca. V vsem je neposreden in resničen.

5

Kraigher govori v svojih opombah o Škrobarjih in o škrobarstvu kot tipičnem pojavu slovenskega omahljivstva spričo prepotentnosti nemštva in nemškutarstva v nekdanji Avstriji. Toda lik kontrolorja Škrobarja ima dve povsem različni plati, ki nista pravzaprav v nikaki medsebojni odvisnosti: mislim na Škrobarja kot narodnega in političnega omahljivca in na Škrobarja kot svojevrstnega ljubimca. Če drugo ne, nam je narodnoosvobodilna borba pokazala, da ni izrazito ljubimski karakter v nikakršni zvezi z narodnim odpadništvom ali političnim izdajstvom. Zato smemo govoriti o dvojnem škrobarstvu, o škrobarstvu kot simbolu narodne mlačnosti in politične neznačajnosti in o škrobarstvu kot nekem specifičnem erotičnem pojavu, čigar primer nam je ustvaril prav Kraigher s karakterjem Škrobarja — ljubimca. Ta lik je v naši literaturi nov in ker ima svojevrstne tipično slovenske primose, služi natančnejšo registracijo in označbo. Mogoče je nekoč naš zlagani alpski puritanizem prav to plat Škrobarjevega značaja celo huje obsojal kot politično škrobarstvo. Toda v Kraigherju je v njegovo dobro prevladal njegov kreativni umetniški instinkt, ki nam je ustvaril mimo malo zanimivega in malo pomembnega političnega Škrobarja zanimiv in izviren lik slovenskega erotika in ljubimca. In prav v izviranosti in zanimivosti tega ljubimskega lika vidim virulentnost in trdoživost Kraigherjevega romana.

Kraigher je pravzaprav — če izvzamemo lirike — prvi slovenski pisatelj, ki je v prikazovanju erotičnega življenja povsem realističen, avtentičen in tudi — kompetenten. Pri tem jemljem erotiko v širokem smislu, ki jo Kraigher tudi v vseh odtenkih pozna in prikazuje, pri čemer je spolnost samo eden izmed njenih konkretnih aspektov. Vse erotično dogajanje in vsaka posamezna ljubezen se v »Kontrolorju Škrobarju« odvijata neprisiljeno, čustveno logično in verjetno. Mislim, da bi mogel malokateri naš avtor naprtiti svojemu junaku toliko različnih in obenem istočasnih ljubezenskih zapletov, ne da bi se mu bralec uprl ter zavrnil roman kot plod prebujne avtorjeve domišljije. Toda pri Kraigherju bralec verjame Škrobarju, ki piše svoj dnevnik, verjame v avtentičnost njegovih doživetij.

Pisec dnevnika se v erotiki in njenem funkcioniranju resnično spozna. Takih primerov avtentičnega poznavanja je v romanu precej. Vendar se Škrobar pri vsej tej svoji kompetentnosti nečesa ne zaveda (in prav to nezavedanje nam ga dela še posebej simpatičnega): namreč odkod izvira njegova velika privlačna moč ne samo za ženske, marveč za ljudi nasploh. Zakaj ga imajo vsi nekako radi in zakaj mu tako radi prizanašajo in odpuščajo. Odpuščajo mu ne samo ženske, ki jih je Škrobar zapustil, marveč tudi prevarani možje in ljubimci, da, odpuščajo mu tudi njegovi sicer strogi predstojniki, ko izostaja zaradi svoje bogate »erotične službe« neupravičeno iz urada. Škrobar — Krai-

gher pripisuje to prizanašanje ob različnih priložnostih različnim činiteljem. Vendar čuti bralec skozi vrstice, da izvira to prizanašanje nasproti Škrobarju, ki izzveni zmerom prepričljivo avtentično, iz neke posebne lastnosti junakove nature, iz neke svojevrstne privlačnosti, kakršno je, postavim, Goethe pripisal Egmontu, ko pripoveduje o njegovem postanku v »Dichtung und Wahrheit«, ter jo nazval z italijanskim imenom *attrattivo*.

Škrobar, ki se tako rad postavlja s svojim cinizmom in s svojim donjuanstvom, je v resnici najpožrtvovalnejši ljubimec. K Miliki, o kateri vsaj spočetka misli, da je sploh nima rad in da mu je le do njenega telesa, roma skozi noč in dež in blato, da prebije pri njej kako urico, in se nato ob zori vrača neprespan in utrujen v svoj urad ali v svoj spalni brlog. Za sestanek z žensko pusti službo in urad in kakor ga je sicer predstojnikov — nemškutarjev strah, za ljubezen je pripravljen tvegati vse. V političnem boju, ki mu je po njegovi naturi zoprn in tuj, omaga in se zlomi. V ljubezni je kljub svojemu toliko poudarjenemu cinizmu in kljub svoji želji, da bi se prikazal kot hladen in brezčuten zapeljivec, po svoji naturi, pa čeprav zoper lastno erotično prepričanje, do skrajnosti požrtvovalen.

Mnogim se zdijo ženske v svojem presojanju moških do skrajnosti krivične. Nekomu ne odpustijo ničesar, niti tega, če se je kdaj ozrl za drugo žensko. Drugemu odpustijo vse: prevaro in izdajstvo v ljubezni in celo to, da jih je zapustil. To pa zaradi tega, ker igra v življenju ženske ljubezen vse večjo in pomembnejšo vlogo kot v življenju moškega. Znani nemški karakterolog Kretschmer sodi, da večina ljudi — govori predvsem o moških — po preživetju pubertete nekako duhovno okrne in se naravnost poidioti. Samo genialni ljudje, kot je opazil že Goethe, ki ga tudi Kretschmer ob tej priložnosti (v knjigi »Geniale Menschen«) citira, doživljajo v svojem življenju tudi pozneje nekakšno ponovno puberteto, ki je pri slehernem človeku doba največjega duševnega in miselnega zagona. V pubertetni dobi je malone vsak človek v nekem smislu genioloiden in če ni že pesnik, je pa vsaj ljubimec. Samo pri ustvarjalnih ljudeh se ta mladostni zagon ohrani tudi pozneje. Pretežna večina ljudi pa po preboljenju pubertete »dozori«, se pravi: postane solidna, »realna«, ne sega več po zvezdah in gleda na svoje mladostne pesniške poskuse ali ljubezenske pretrese kot na »pubertetne norosti«, ki se jim »dozorel« mož samo lahko še pomilovalno smeje. Prav to preobrazbo človeka (moškega) po puberteti smatra nemški karakterolog za poidiotenje. Mladostni ideali so pokopani, mladostni ogenj je ugasnil, »dozorel« mož sedi zvečer po opravljenem delu pri kartah ali modruje s sebi enakimi v gostilni, spomini na mladost se mu zdijo smešni, kdaj tudi mučni. Doma ima ženo in otroke, vdal se je realnosti in ljubi zdaj samo še svoj mir. Žena mu je gospodinja, skrbnica otrok in tešiteljica zakonskih potreb, kaj več se zanjo ne briga.

Toda skoraj sleherni ženski je in ostane ljubezen osrednja os življenja. Mnogi fiziologi, psihologi in pronicljivi romanopisci so opazili, da se ženski razvoj zaustavi nekje ob puberteti, kar je prvič fakt in drugič ni nekaj graje vrednega, kot so mislili nekateri ženomrzci kot Strindberg ali Weininger, marveč ji prav ta zastoj omogoča njeno večjo senzibilnost in sposobnost doje-manja sočloveka. Mogoče je prav ta zastoj na neki pubertetno genialoidni stopnji vzrok, da ženske prej spoznajo vrednost kakega umetnika, znanstvenika ali drugače produktivnega moža kot vsi kritiki in strokovnjaki skupaj.

Prav zato, ker je ženski ljubezen osrednja os življenja, bo zanjo v večini primerov najprivlačnejši tisti moški, ki mu pomeni ljubezen, erotika vsaj približno toliko kot njej. Odtod prevladujoče zanimanje žensk za zanosite mladeniče, za umetnike in za druge produktivne moške. Odtod neverjetni uspehi kakega Casanova pri ženskah, ki si je, podobno kot naš Škrobar, domišljal, da je izvor njegovih uspehov v njegovi erotični taktiki, medtem ko je bila v resnici njihov izvor njegova popolna predanost erotični službi. Spominjam se, da se je Štefan Zweig nekoč (v »Drei Meister der Lebensbeschreibung«) najbolj čudil — ne temu, da je Casanova toliko žensk osvojil, marveč temu, da se jih je s tako lahkoto odkrižal, ne da bi mu bila katera to zamerila. Ta stavek je v poznejši, predelani izdaji (»Die Baumeister der Welt«, med katere prišteva tudi Casanova!) izpustil, po mojem mišljenju zato, ker je pač spoznal, da ženske oprostijo moškemu, ki je ves predan ljubezni, erotiki, vse, tudi to, da jih je zapustil.

Tudi Arnošt Škrobar je ves predan erotiki, tudi njemu je »služba ljubezni« osrednja os življenja. Ženske vidijo v njem otroka, neogljenega pubertetnika in se čutijo dolžne, da ga primejo za roko in vodijo skozi nevarne čeri življenja. Škrobar se v svojem dnevniku kdaj sam smatra za takega otroka, potrebnega ženske opore, kdaj pa se postavi na noge in zaigra spet pred seboj nevarnega cinika in zapeljivca. V zadnji instanci pa ni ženskam za to, da bi ga vodile kot otroka za roko skozi življenje, kot tudi Škrobar ni cinik in zapeljivec. Škrobar je kot večer pubertetnik rojen ljubimec in Kretschmer bi morda zapisal o njem, da je v tem pogledu če že ne genialen, pa vsekakor genialoiden. V tej zaverovanosti v ljubezen je Škrobar soroden ženskam, ne da bi bil pri tem kot tip feminilen. Razumejo ga, pa tudi on razume njihove težave in potrebe in jim je pripravljen streči vselej in povsod, vsaki po njenih željah in v skladu z njenim individualnim značajem in položajem.

Škrobar je v svojih odnosih do vsake ženske drugačen, kar je že samo po sebi dokaz njegove nadarjenosti kot ljubimca. Pri Belnovi ženi podleže njeni zreli in v zakonu nezadoščeni pohoti. Pri Miliki je strasten in požrtvovalen erotik, ki se, ko jo bolje spozna, razvije tako rekoč *post festum* v ljubosumnega zaljubljenca. Filipina mu je ljubica, žena in mati obenem. Tilika je njegovo veliko ljubezensko doživetje, katerega ga odreši njena smrt. Cilika je nekoliko globlji flirt z razburljivimi erotičnimi peripetijami. Škrobar je ves predan tem svojim odnosom in razmerjem in sta mu služba samo potrebno, politika pa nepotrebno zlo. Zdi se mi, da razvoja svojega junaka v to smer Kraigher ni imel v mislih, ko je začel pisati svoj roman. V to smer ga je zanesla njegova umetniška in samoizpovedna strast, zanesla sta ga vanjo njegova pisateljska intuicija in instinkti.

6

Ne zdi se mi odveč, da poskusim ob tej priložnosti razčistiti nekatere po mojem mišljenju napačne poglede na erotiko, erotičnost in ljubezenske zadeve nasploh, ki so se nekako apriorno vgnezdili v naše presojanje literarnih del in umetnosti na splošno, kjer vztrajajo po zakonu inercije, ker jih nihče ne poskuša od tam premakniti. Tudi Cankar je na primer veliko pisal o erotiki in ljubezenskih stvareh. Toda Cankar po svojem najintimnejšem bistvu ni ljubimec. On pozna ali vsaj popisuje samo dvoje vrst ljubezni: erotično hrepenenje, ki mu je del hrepenenja na splošno, kot ga je prikazal

na primer v »Lepi Vidi«, »Milanu in Mileni« in v tolikih drugih povestih in novelah. To hrepenenje je samo sebi namen in vsaka realna njegova izpolnitev bi bila zanj oskrumba. V to »erotiko« prištevam tudi njegov »kompleks« do matere. Razen tega neizpolnjenega in neizpolnljivega hrepenenja pozna Cankar v svojih delih samo še spolno izživiljanje, ki mu je nekaj podlega, gnusnega in poniglavega, a tudi tujega, o čemer piše z gnevom in sovraštvom. Tako izživiljanje mu je enakovredno z valjanjem v blatu. Naravno, vsakdanjo ljubezen, ki sta ji cilj ali torišče zakon, opisuje kot neprizadet, včasih malce ironičen opazovalec od strani (za primer: Bernotova ljubezen do Francke v »Kralju na Betajnovi«). Tudi njegove ženske so temu primerno bolj simboli ali šablonske sheme kot bitja iz krvi in mesa. Na tem področju je vsekakor Kraigher veliko bolj avtentičen in tudi bolj kompetenten.

Cankar je kot največji slovenski pisatelj svoje dobe nedvomno poznal in privlačeval vrsto žensk, s katerimi je mnogokrat navezal tudi svojevrstne erotične odnose. Toda njegovo pisateljsko in tudi življenjsko osišče je bilo drugje. Cankar je predvsem ideolog in ustvarjalec ostro začrtanih in idejno podtalnih moških tipov. Zdi se mi, da v erotičnih zadevah predvsem ni hotel zaostajati za drugimi.

Kot ljubimec se rodiš, kot se rodiš kot pesnik. Pri tem konkreten uspeh ni odločilne važnosti. Prešeren se kaže na primer v svoji poeziji izrazitega ljubimca, ki mu je ljubezen služba in opravilo njegovega življenja. Gotovo je bil marsikateri naš lirik v konkretnem življenju uspešnejši kot ljubimec, vendar se mi zdi Prešeren med njimi, če izvzamem morda Simona Jenka, najizrazitejši tip ljubimca. Prešeren je bil, čeprav v konkretnem življenju nesušen in nesrečen, ljubimec *par excellence*.

Dejal sem, da je Škrobar v naši literaturi nov kot lik izrazitega, a tudi v konkretnem življenju uspešnega ljubimca. V svojem dnevniku tudi samega sebe kot takega spoznava in priznava in si je kot vsak pravi življenjski karakter temu primerno zgradil tudi odgovarjajočo filozofijo. Videli smo že, da je njegov osnovni življenjski nazor fatalizem, torej vdanost v to, kar mu usoda sama naproti prinese. Pri vsej svoji navidezni moralni širokogrudnosti je plen vseh predsodkov in naziranj svoje okolice in svoje dobe. Njegova ljubimčevska natura je širša kot njegovi moralni nazori. Čeprav bi se rad prikazal za cinika, je vendar poln kesanja in zgražanja nad samim seboj. Za svoj ideal si je izbral don Juana in svoja erotična doživetja prikazuje kot donjuanstva. Célo strategijo si je izmislil za osvajanje žensk. »Moja strategija stremi za tem, da vzbudim skomine ženski, da jo razdražim in razdivjam, da ji razburkam in razkuham kri, dokler mi sama ne pade v naročje... Zapeljati me mora, naravnost zapeljati, če je še tako nedolžna in deviška... zapeljati mene, grešnika nesramnega, pohotneža brezsrčnega...« (I., str. 54. Pri II. izdaji je zadnji navedeni odstavek izpuščen.) Ali: »Če se zaljubi vate ženska, ki ima prijateljico, si lahko prepričan, da smeš potrkati tudi pri tej — in ti bo odprla...« (I., str. 121). V posnemanju svojega vzornika don Juana gre tako daleč, da govori celo o — registru: »...Saj ti jo privoščim (Filipino, svojo bodočo ženo, česar pa takrat še ne ve), iz srca ti jo privoščim — samo v svoj register naj jo prej zapišem!« (I., str. 42). Na drugem mestu pravi: »...Prekletu vino! Don Juan ne sme pijančevati, da mu Bak ne prepodi boga ljubezni...« (I., str. 171). Z nekakim samozadovoljstvom beleži v svoj dnevnik, da ga obrekujejo kot zapeljivca in pustolovca (I., str. 39—40).

Ali je Škrobar res don Juan? Ali je res nekakšna slovenska inačica slovitega španskega zapeljivca in nesmrtnega literarnega lika? Pri kategorizaciji tega slovenskega ljubimca in njegovi uvrstitvi v galerijo naših slovstvenih likov bo morda zanimivo, če poiščemo temu vprašanju odgovor.

7

Eno izmed najduhovitejših karakterizacij pravega don Juana je podal za to snov vsekakor zelo kompetenten avtor: Stendhal. V noveli »Cenciji« iz »Italijanskih kronik« takole označuje slovitega španskega zapeljivca:

»Don Juan je mogoč samo v licemerskem svetu. V starem veku bi bil don Juan učinek brez vzroka... Vsakdo, ki so mu bile ženske všeč in ki je imel veliko denarja, je mogel biti... v Atenah don Juan, nihče ga zaradi tega ni grajal; nihče ni učil, da je to življenje solzna dolina in da si s trpinčenjem samega sebe pridobiš zasluge... Mislim, da atenski don Juan ni mogel tako hitro zabresti v zločin kakor don Juan sodobnih monarhij; le-ta uživa pretežno v tem, da kljubuje javnemu mnenju, a ko je v svoji mladosti začel, si je domišljjal, da kljubuje samo licemerstvu... Zatorej pripisujem možnost satanske vloge don Juana krščanski veri...

Ne smemo se čuditi, da je uvedel lik don Juana v književnost prav španski pesnik. V življenju tega naroda gre ljubezni prav posebno mesto; ta strast je tam doli resna, vse druge se ji morajo žrtvovati in celo, kdo bi verjel? — nečimrnost! Prav tako je v Nemčiji in Italiji...

V tisti Italiji, kjer je v XVII. stoletju dejala neka kneginja, ko je na večer izredno vročega dne jedla sladoled: »Škoda, da to ni greh!«

V tem občutku je po mojem mnenju temelj don Juanovega značaja, in kakor vidimo, mu je potrebna krščanska vera. — Na to vzklikne neki neapeljski pisatelj: »Mar to ni, nič, kljubovati nebesom in hkrati verovati, da te tisti hip nebo lahko zmelje v prah? Odtod, pravijo, skrajno sladostrastje, ki ga imaš z ljubico redovnico, in sicer z redovnico, ki je prežeta s pobožnostjo in dobro ve, da dela húdo ter strastno prosi Boga odpuščanja, kakor strastno greši...«

Nakar Stendhal tako nadaljuje:

»Zakaj don Juan, ki hoče biti pravi don Juan, mora biti pogumen in tistega živega in jasnega duha, ki globoko prodira v vzroke človeškega početja... Don Juan nikdar ne uživa v nagnjenjih, v sladkem sanjarjenju ali v utvarah nežnega srca. Njemu je treba predvsem užitkov, ki so hkrati zmagoslavja, ki jih drugi lahko vidijo in ki jih ni moč zanikati; njemu je treba spiska, ki ga nesramni Leporello razgrinja pred očmi žalostne Elvire...«

Grandioznemu liku don Juana, ki ga je tu pred nami razgrnil s svojo nič manj grandiozno analizo Stendhal, naš Škrobar toliko kot v ničemer ne odgovarja. Sicer je res, da je tudi on do neke mere produkt svoje licemerske okolice. Toda Škrobar se te svoje okolice in družbe boji. »Človek sem, ki je srečen samo takrat, če je okolica zadovoljna z menoj, ali — če je mogoče, celo očarana od mene...« (II., str. 7). »Pomislite na siromaka uradnika, ki mora biti vsem pokoren, zlasti pa svojim germanizatorskim predstojništvom! Kako bi si naj drznil nastopati za slovenstvo?! Da bi ga preganjali iz kraja v kraj, kaj ne? Da bi nikamor ne napredoval, kaj ne? Da bi ga mogoče celo zapodili, kaj ne? ...« (II., str. 45).

Tako bi kajpada pravi don Juan nikoli ne mogel govoriti. Don Juan greši zato, da izziva družbo in javno mnenje, ki se ju Škrobar boji. Don Juan nima in ne pozna predstojnikov. Toda če bi jih imel, bi se jim rogal v brk. Tudi Škrobar pravi: »A tudi greh je lepa reč. Gol in nag — kakor ga je ustvaril satan. Potreben je celo asketu, ki bi sploh ne mogel eksistirati brez njega...« (I., 2. zv., str. 154). Toda če don Juanu preti nevarnost, potegne za meč, medtem ko se Škrabar zateče po pomoč h krilu ženske. »... In bil sem ji hvaležen za to ljubezen, za to zavest toplega kotička in dobrega srca, ki te sprejme pod okrilje vsak trenutek, če si bil tudi pribežal iz boja in viharja... Ljubiš jo s strastjo in užitkom, a obenem čutiš v sebi nagnjenje otroka k materi. Življenje te je bilo odtrgalo od matere; a tvoja duša jo pogreša le nerada, zato si jo poišče v ljubici...« (I., 2. zv., str. 6-7).

Škrobar ljubi greh zaradi erotične naslade, don Juan zaradi greha samega. Škrobar išče telesnih užitkov, don Juanu so ti kvečjemu sredstvo za doseg duhovnih užitkov. Don Juan je predvsem sadist. On uživa, če se ženska muči. On uživa v njenem padcu in pohujšanju. Kristjan bi dejal, da je don Juan erotični satan. Don Juan je upornik zoper družbo in boga, v katerega veruje že zato, da lahko krši njegove postave. On ne nudi in tudi noče nuditi ženski zadoščenja. Če bi katero osrečil, bi prenehal biti don Juan. Don Juan pušča za seboj žrtve, solze in mrličje. Po svojem bistvu je asocialen tip. Žensk ne ljubi, marveč jih sovraži. Zato jih onesreča, da se jim potem roga. Najvišja slast mu je najčistejša nedolžnost, za primer redovnica, da jo potegne v blato. Don Juan se ne boji ne nebes ne pekla. Ves, kar ga je, je živ izziv vsega, kar je človeku in družbi sveto.

Vsemu temu je naš Arnošt Škrobar pravo nasprotje. Škrobar ni asocialen tip ali je vsaj družboljuben (Italijan bi dejal: *socievole*). Je ljubezniv in tolerant, včasih kar do pohlevnosti. Tudi nasproti ženskam je daleč od sleherne agresivnosti. V bistvu se pusti rajši zapeljati, kot da bi sam zapeljeval. Frfotav je in nestanovit, a to bolj po krivdi žensk kot po lastni krivdi. Za vsako krilo se hitro vname, taka je pač njegova natura. Toda za »osvajanje« potrebuje veliko časa, ker mu manjka v nasprotju z don Juanom sleherni napadalnost. Nekoč vzklikne v samospoznavni ironiji: »O slabost, ime ti je mož!« Kajti Škrobar je v bistvu, tudi kar se žensk tiče, velik slabič. »... Da bi se izognil političnim nezgodam, sem se bil vdal ljubimkanju in veseljačenju...« To priznanje sicer ne bo držalo, kajti na drugem mestu Škrobar pove, da je ljubimkal od svoje rane mladosti, v času in kraju, kjer mu niso mogle groziti »politične nezgode«. Prav to je značilno za Škrobarja (in morda tudi za avtorja kot pisca njegovega dnevnika), da se sam ne zaveda, da je po svoji naturi ljubimec, toda ljubimec don Juanu nasprotnega kova. Ljubimec, ki mu je ženska ali so mu ženske potrebne tudi kot moralna in kdaj tudi kot materialna opora. V njihovem okrilju in naročju se čuti varnega kot pri materi in srečen je, če more tudi sam vračati, kar prejme.

Če se na koncu Škrobar ustrelji zaradi svojega narodnega izdajstva, torej iz političnega motiva, je temu kriva predvsem njegova politiki tuja ljubimska natura. Kajti v bistvu je bil Škrobar vse svoje življenje ne v službi neprijazne mu davkarije, niti v dno duše osovražene mu politike, marveč bil je v službi erotike, v službi ljubezni. Bil je žrtev svoje erotomske nature, svojega ljubimčevstva, in — nazadnje in konkretno: žrtev žensk!

Veliki pustolovec in zapeljivec žensk Casanova pravi v svojih memoarih o sebi, da je bil vse življenje *la dupe des femmes*, torej žrtev žensk. Njegov najnovejši biograf Hermann Kesten pravi o njem: »Ta najvedrejši junak roko-koja, ki je hotel samo sebe in druge zabavati, ni puščal več kot staromodni zapeljivci (tu misli H. K. očitno na don Juana) kupe žrtev za seboj, marveč samo srečnice, ki jim je daroval dobro preštete užitke.«

Vsekakor je Arnošt Škrobar kot ljubimec bližji tipu Casanove kot tipu don Juana. V nasprotju s slednjim, ki je po svoji naturi sadist in uživa pri ženski tem bolj, čim bolj je ona pri tem hladna, sta tako Casanova kot naš Škrobar vneto prizadeta, da bi nudila ženski isti užitek, ki ga sama prejmeta od nje. Oba strežeta ženskam in njihovim strastem in sta sama tem bolj zadovoljna, čim bolj so ženske zadovoljne z njima.

Kajpada so ne le po usodi, marveč tudi po značaju med njima krepke razlike. Casanova, čeprav se sam označuje kot *la dupe des femmes*, je izrazit osvojevalec. Njegova napadalnost je tako velika, da je marsikdaj dobil žensko prej, preden mu je utegnila povedati svoje ime. Škrobar je tudi v tem pogledu neprimerno bolj — slovansko — pasiven. Casanova tvega, da si ohrani svobodo akcije, vse. Tako postane eden izmed največjih in najiznajdljivejših pustolovcev vseh časov. Prepotuje v kočiji, na konju, na poštnih vozovih in na ladjah vso Evropo. V Madridu je prav tako doma kot v Parizu, v Benetkah, Londonu, v Nemčiji in celo v Rusiji in v Carigradu. V nasprotju z njim je naš Škrobar samo cesarsko kraljevi davčni uradnik pri Sv. Jedrti na Slovenskem Štajerskem, kjer trepeče pred odločitvijo pri volitvah iz strahu, da ga ne bi premestili v kak še odljudnejši kraj in bi mu ne dali dovolj prilike napredovati. Če bi bil Casanova v svoji mladosti kdaj postavljen pred podobno odločitev (tudi sam je bil večkrat po raznih službah, kjer je povsod kakšno imenitno uganil), stavim, da bi bil s pomočjo ali tudi brez pomoči kogar koli ukradel in odnesel s seboj volilno skrinjico in še dve najlepši dekleti iz dotičnega kraja po vrhu. (Da o kakem don Juanu sploh ne govorim, ki bi bil, če bi se bil sploh za take stvari zanimal, napravil na volišču krvavo šalo.) Casanova je mož z ducatom talentov in dvakrat toliko poklicev. Pesnik je in pisatelj, prevajalec iz grščine in latinščine v italijanščino in francoščino, astronom in matematik, finančnik pri kraljih in ustanovitelj državne loterije v Franciji, duhovnik, oficir in predvsem vedeževalec in slepar. Denar leti iz tujih žepov skozi njegove roke naravnost v naročja krasotice.

Vendar ima Arnošt Škrobar tudi neko močno aktivo zase. O Casanovi točno piše Hermann Kesten: »...Kot kak zakrknjen športnik je trdovratno zganjal tokorekoč golo ponavljano večno istega akta pri stalno se menjajočem objektu. To ga dela tako modernega: ta stalna živčna pripravljenost, bučna kapitulacija prevzetega atleta pred slehernim frfotajočim ženskim krilom, ta hiperbanalna *idée fixe* nekega v mnogih pogledih potentnega moža, da se hoče takoj spariti z vsako mamljivo osebo ženskega spola...«

V tem pogledu je Škrobar neprimerno subtilnejši. V njem je morda prav to tako izrazito slovansko in na splošno slovansko, da je sicer kot Casanova takoj prevzet od slehernega ženskega krila in bi se hotel s sleherni tudi čimprej spariti, — da pa se v teku ljubezenskih odnosov poglubi v sleherni svojih ljubici, več še, da se najrajši prej ali slej kar istoveti z njenimi zahtevami,

željami in slabostmi. Prav iz tega razloga se Škrobar kot ljubimec v bistvu nikoli ne ponavlja. Vsaki od svojih ljubic se prilagodi; prilagodi se njenemu specifičnemu značaju, njenim individualnim posebnostim in zahtevam. Prilagodi se jim in tudi — podredi! Škrobar se svojih ljubic boji, kadar se jim izneveri. Skriva se jim, jim taji, toda končno se jim le izpove in razčisti z njimi.

Casanova zapusti svoje ljubice skoraj vselej prej, preden jih je utegnil v resnici spoznati. V teku svoje petindvajsetletne ljubimske kariere se ni poglobil skoraj v nobeno, ker tega kratko in malo ni utegnil. Zato se neprestano ponavlja in zato je proti vsaki skoraj zmerom enak. Zmerom jih zapusti prej, preden nastopijo komplikacije z njimi. Škrobar, nasprotno, slepo zajadra v te komplikacije in se bolj ali manj uspešno otepa z njimi. Slabič je, vendar se kdaj z nastalimi komplikacijami tudi pogumno spoprime. Casanova je v zadnjem bistvu kot ljubimec zabaven humorist. Škrobar sam pa je kot ljubimec kdaj komičen, kdaj tragikomičen. Casanova je sam tisti, ki diktira svoj odnos nasproti ženskam. Prav zato se, ker je zmerom isti, vselej tudi ponavlja. Pri Škrobarju so, nasprotno, ženske tiste, ki mu diktirajo njegov odnos do sebe. In ker je vsaka drugačna, zato je tudi Škrobar do vsake različen.

Kdo in kaj je potemtakem naš Arnošt Škrobar? Kakšna je njegova, čeprav povsem neprostovoljna, funkcija v življenju in človeški družbi? Na to vprašanje bomo prejeli odgovor, če pomislimo, koliko ohov in ahov imajo poročene in neporočene ženske. Mirno lahko trdimo, da devetindevetdeset odstotkov vseh moških in še kaj več — teh ahov in ohov ali sploh ne sliši in ne razume, ali pa si pred njimi zatisne ušesa. V tem pogledu je Škrobar med moškimi izjema. Intuitiven psiholog in občutljiv ljubimec je in takoj zapopade stiske in težave žensk, ki ga obdajajo. Kajpada bi te stiske in težave po svoji cinični teoriji uživanja rad izkoristil v svoje erotično egoistične namene. Toda po svojem najintimnejšem bistvu je čustven zanesenjak in konec koncev tudi srčno dober človek. Ženske to instinktivno zaslutijo, zato se mu brez skrbi na videz prepustijo, ker vedo, da bo naposled on tisti, ki jim bo zapadel.

Tako se je Škrobarju godilo z ljubicama, preden je prišel k Sv. Jedrti, tako se mu godi s Filipino, z Berto, z Miliko in konec koncev tudi s Tiliko, njegovim najglobljim ljubezenskim pretresom, o kateri sicer misli, da jo je sam zapeljal, a ji je v resnici prav tako zapadel in se ujel v njene mreže kot pri vseh ostalih. Kot sklepam iz opomb k drugi izdaji, se celo avtor sam tega dejstva ne zaveda, in morda je prav to dvojno, Škrobarjevo in avtorjevo nezavedanje, vzrok, da nam je grešnik sam tem bolj simpatičen.

Zato lahko trdimo, da ni Škrobar v svojem zadnjem bistvu toliko zapeljivec, kot je tolažnik žensk, zdravnik njihovih duševnih stisk in tegob. Kajti ženske ga najmanj toliko same potrebujejo, kot so mu one potrebne. S tem vrši Škrobar nehote in celo brez avtorjevega privoljenja vendarle tudi neko koristno socialno funkcijo — v svoji dobi in v svojem okolju seveda — v čemer utegne biti nov, čeprav neprizadetim nezaveden razlog, da mu vsi, ženske in moški in čitatelj z avtorjem vred, tako rade volje odpuščajo in prizanašajo.

Arnošt Škrobar je kot svojevrsten tip in karakter slovenskega provincialnega ljubimca *par excellence* nekakšna zvrst slovensko poglobljenega, čeprav v svetovnem merilu skrčenega in obubožanega casanovovstva in pomeni kot tak obogatitev in razširitev zakladnice naših izvornih slovstvenih likov. Prav tako je Kraigherjevo avtentično in kompetentno prikazovanje erotike in njenih razno-

likih manifestacij obogatitev in razširitev našega domačega duhovnega fundusa. Roman sam pomeni v slovenski literaturi stilno in vsebinsko novost in zato ne gre prištevati njegovega avtorja zgolj med sopotnike slovenske moderne. Kraigher je v »Kontrolorju Škrobarju« samostojen in izviren pisatelj. Njegova moč je v njegovi intuitivnosti in odkritosrčni samoispozvednosti. Kljub bistveni napaki romana, da avtor naprti svojemu simpatičnemu junaku — ljubimcu politično omahljivstvo in narodno izdajstvo, kar pa je, kot sem skušal prikazati, iz dobe in razmer razumljivo, čeprav iz notranje umetniških razlogov nepri- merno, je »Kontrolor Škrobar« kot celota vendarle zaokroženo in zrelo delo.

FELIKS BERNER

(Iz zgodovine ljubljanskega gledališča terezijanske dobe)

Dušan Ludvik

Ljubljana se lahko pohvali z večstoletno gledališko tradicijo.* Medtem ko so italijanski operisti igrali v mestu le krajšo dobo, beležijo ljubljanski viri že od začetka 18. stol. dalje vse češče in daljše entreprize nemških igral- skih družin. Zlasti pogosto imenujejo ime principala Nachtigalla. Nemški principalni uprizarjajo po pet, dvajset pa tudi po pet in petdeset predstav v eni sezoni. Sčasoma pride v navado, da v zimski entreprizi — nekako od novembra pa do konca pusta prihodnjega leta — igrajo v Ljubljani nemške družine, v postnem času, spomladi ali poleti pa laški operisti. Igralni dnevi so normirani po Normi iz l. 1752, ki je iz koledarja črtala okoli 150 dni, ko je veljala prepoved plesov in gledaliških predstav. Nova Norma s konca l. 1755 je znižala višino prepovedanih dni, vendar jih je ostalo še zmeraj lepo število, ki je dušilo razvoj gledališč, principalom in igralcem pa nalagalo breme izdatkov in jim občutno krajšalo dohodke. Norma iz l. 1781 je bistveno skrčila število prepovedanih ali normiranih dni.

Igralske družine so nastopale v mestni hiši, v lontovžu pa tudi v stanovski jahalnici. Želja Ljubljančanov po stalni gledališki stavbi je sovpadala s splošno živo idejo in željo nemških mest po stalnem gledališču. Napovedani, a zaradi nenadne cesarjeve smrti neuresničeni obisk cesarske hiše v l. 1765, je spremenil želje Ljubljančanov v resničnost. Na prostoru bivše jahalnice v Kapucinskem predmestju so še isto leto postavili leseno gledališče s prostorom za okoli 850 ljudi. Lastninsko pravico so imeli stanovi, ki so dobili v rodbinsko last 50 lož. Kakor na Francoskem, je bil tudi v vseh avstrijskih gledaliških udomačen najemninski sistem: lastnik, v Ljubljani deželni stanovi oziroma njih pravno telo — gledališko ravnateljstvo — je dajalo vsakokratnemu principalu gledališče v najem za določeno dobo, določene pogodbene ugodnosti in dolž- nosti (povrnitev potnih stroškov, izkupički od plesov ipd.).

Predpustna sezona l. 1766 je ostala brez igralske kompanije, šele na jesen l. 1766 so izkazane laške opere. V pustnem času l. 1768 pa je igrala na novem

* Opomba. Sestavek načenja povsem neznan poglavje iz zgodovine ljub- ljanskega gledališča. Je le izvleček iz disertacije, kjer bo v opombah nave- dana tudi dokumentacija oz. utemeljitev.